

הרב שלמה רוזנפלד

מידות החכם ואישיותו כגורמים להכרעה הלכתית כמותו*

■ הקדמה ■ כללי פסיקה מחוץ לעולם
הלימוד ■ הכרעה על פי מידות במחלוקת
בית שמאי ובית הלל ■ דוגמאות נוספות
להכרעה על פי מידות: דוד המלך; מעמדו
של ר' יהודה הנשיא בעריכת המשנה;
הכרעה כר' יהודה לעומת חכמים אחרים;
גדולת הרמב"ם וקבלת מרותו; קבלת
ה"שולחן ערוך" של ר' יוסף קארו; קבלת
פסקי ה"משנה ברורה" ■ מדוע המידות
משפיעות על ההלכה?: הסבר הגיוני
טבעי; הסבר רוחני; הרב אלישיב קנוהל
ז"ל וספרו "איש ואשה" ■ סיכום

הקדמה

הרב אלישיב קנוהל ז"ל, רבה של קהילת כפר עציון, זכה שספרו "איש ואשה" יתקבל בקרב הציבור הרחב בכלל, ובקרב הזוגות הצעירים בפרט. ספרים רבים נכתבו בענייני טהרת המשפחה, אך ספרו של הרב קנוהל מתייחד בנועם העוטף אותו ומעיד על נעימות מחברו.

* המאמר מוקדש לעילוי נשמת אחותי דינה רחל בת אלחנן ואביבה כהן־גרינספן, ולרפואת נועם נתנאל דוד בן שרה רייזא הי"ו בתוך שאר חולי ישראל.

גם כראש מיזם הנישואין של ארגון "צהר", ידע הרב קנוהל להשיב לשואליו מתוך גישה ידידותית, וכך גם הנחה את הרבנים המשיבים: לדבר אל הזוגות בנועם ובידידות, מתוך הסברת הפנים הדרושה בדורנו. כאשר היה מדובר בפסקים מורכבים שיש מקום לחלוק עליהם, הרב קנוהל ידע להסביר את פסיקתו ואת הצורך להסתמך על דעה מורכבת, ועשה זאת בחביבות מלווה בנימת התנצלות.

מטרתו של מאמר זה היא לעסוק בהשפעת מידותיו של החכם על התקבלות ספרו או פסקיו, מתוך עיון במקרים ידועים. יהיו הדברים לזכרו של הרב אלישיב קנוהל ז"ל, שכבש באישיותו את כל המשוחחים איתו והשרה אווירה ידידותית בכל מפגש עימו.

כללי פסיקה מחוץ לעולם הלימוד

בספרות ההלכה מצויים כללי פסיקה רבים המשמשים בכלל התחומים או בנושאים מסוימים; ובין הכללים הללו יש למנות את "יחיד ורבים, הלכה כרבים", "ספיקא דאורייתא לחומרא" ו"ספק דרבנן לקולא", "הלכה כסתם משנה", "הלכה כדברי המקל באבל", ועוד. אולם לצד הכללים הללו ישנם כללים השזורים בין שיטי ספרות ההלכה והפסיקה, ואף שהם אינם מתוארים במפורש ככללי פסיקה, הם נזכרים בתוך המשא ומתן ההלכתי והפוסקים מתייחסים אליהם כשיקולים המשפיעים על הפסיקה. אחד מן הכללים הללו הוא השפעתן של מידות החכם ואישיותו על פסיקת ההלכה כמותו (או שלא כמותו), והוא הדין לעניין התקבלות ספרו בציבור הרחב והפיכתו לספר מרכזי ויסודי.

מובן ששיקול זה הוא שיקול מסדר שני: תחילה נבחנות עמדותיו ההלכתיות של החכם בתוך המשא ומתן ההלכתי הרגיל, אולם בתהליך ההכרעה בין הדעות ניתן משקל רב למידות החכם ולאישיותו.

הכרעה על פי מידות במחלוקת בית שמאי ובית הלל

דוגמה מפורסמת ומפורשת להשפעת המידות והאישיות על פסיקת ההלכה היא מחלוקתם של בית שמאי ובית הלל וההכרעה העקרונית כבית הלל. כך מסבירה הגמרא (עירובין יג ע"ב) מדוע הוכרעה ההלכה כבית הלל (על פי בת קול) לאחר מחלוקת שקולה שנמשכה שלוש שנים:

וכי מאחר שאלו דברי אלוהים חיים, מפני מה זכו בית הלל לקבוע הלכה כמותן? מפני שנוחין ועלובין היו ושונין דבריהם ודברי בית שמאי, ולא עוד

מידות החכם ואישיותו כגורמים להכרעה הלכתית כמותו

אלא שמקדימין דברי בית שמאי לדבריהן... ללמדך: שכל המשפיל עצמו הקב"ה מגביהו, וכל המגביה עצמו הקב"ה משפילו; כל המחזור על הגדולה, הגדולה בורחת ממנו, וכל הבורח מן הגדולה, גדולה מחזרת אחריו וכו'.

הריטב"א (שם, ד"ה ולא עוד) הוסיף וביאר שכך גם מצאנו בגמרא (סוכה כח ע"א) המתארת כיצד הקדימו זקני בית הלל את דברי זקני בית שמאי לדבריהם, וכך עשה גם ר' יהודה הנשיא שהיה מזרעו של הלל (בראשית רבה, פרשה לג), שהקדים במשנה את דברי בית שמאי לבית הלל.

דעה מרחיקת לכת לגבי משקלן של מידות החכם בשאלת ההכרעה - במחלוקת בית שמאי ובית הלל - עולה מתוך דבריו של ר' אברהם חיים שור ("תורת חיים", עירובין ז ע"א) לגבי המילה "לעולם":

ונראה, דהיינו הא דקתני ברייתא "לעולם הלכה כבית הלל", דאתי לאשמעינן דהלכה כוותיהו לעולם אפילו היכא דמחמירי בשל סופרים ומקילי בשל תורה. דמידי הוא טעמא דהלכתא כוותיהו, משום דיצתה בת קול ואמרה הלכה כמותן מפני שנוחין ועלובין היו. לכך אין לחלק.

אי נמי, לכך נקט "לעולם" לאפוקי ממאי דקיימא לן הלכה כרב באיסורי משום דבקי באיסורין הוה ומסתבר טעמיה, והלכה כשמואל בדיני משום דבקי בדיני הוה ומסתבר טעמיה; אבל כבית הלל הלכה לעולם, אפילו היכא דטעמייהו דבית שמאי מסתבר, כיון דיצתה בת קול דהלכה כבית הלל.

ה"תורת חיים" מבאר אפוא כי ההכרעה כבית הלל אינה תלויה כלל בסברה והיא תקפה "לעולם" - דהיינו גם כאשר טעמם של בית שמאי מובן יותר; ובעניין זה היא נבדלת מכללי הכרעה אחרים התחומים לנושאים מסוימים (כשמואל בדיני, כרב באיסורי, וכיוצא בזה).¹

התייחסות מעניינת נוספת להכרעה כבית הלל בשל מידותיהם הצייע ה"אור שמח" (יסודי התורה, פרק ט, הלכה ד). בדבריו, הוא מתמקד ביחס בין ההסתמכות על בת

1 בעניין ההכרעה כהלל ראו גם דבריו של אפרים אלימלך אורבך בספרו חז"ל: אמונות ודעות (התשס"ו), עמ' 526, שהוכיח כיצד "הלל יסד מחדש את התורה מכוח היותו גם חסיד וגם עניו", וקבע כי "מידות הענווה, הסבלנות, אהבת הבריות ורדיפת השלום, שדגל בהם הלל, לא הפחיתו מחומרת התביעות המוסריות והדתיות שלו". לדעתו, מידותיו ודרכי הנהגתו של הלל סייעו לו וכך לא רק שנתקבלו תקנותיו אלא גם דעותיו נתקבלו - אף כשחלקו עליהם אחרים. קשה לקבל את השוואתו בין ויכוחים בכל בית המדרש לוויכוחים בעולמם של חכמים, אך אין זה המקום לכך.

קול לבין הכלל "לא בשמיים היא" ומוצא בלשון הרמב"ם (העוסק באיסור קבלת פסיקת הלכה של נביא) הסבר מדוע קיבלו את בת הקול שהכריעה כבית הלל:

המתבונן בדברי רבינו פה ובפתיחתו לפירוש המשנה, ששם ביאר דבריו בשני פרקים אלו באורך, יראה כי סברתו דמצאנו בתלמוד שפסקו הלכה כדברי בית הלל נגד בית שמאי, משום שהם היו נוחין זה לזה ושונין דברי חבריהן, וכן רב הלכה כמותו באיסורי, משום שהיה רגיל בהוראות, כמו שפירש הרא"ש פרק שור שנגח ד' וה' (סימן ד), ושמואל, כמותו בדיני, משום דשכיח בבי רב נחמן, דשכיחי דיני (בבא בתרא דף סה ע"א), ואם כן כשחקרו איך לקבוע ההלכה כדברי מי, על זה יצאת בת קול ואמרה (ב"מ נט ע"א) הלכה כבית הלל והלכה כר' אליעזר בכל מקום, משום שהבת קול נאמר על האדם, ולא על גוף דבר ההלכה פרטית ולא על תנורו של עכנאי בפרטות, שזה שהאדם ראוי לקבוע הלכה כמותו, אין זה מופת פרטיי שכיון להאמת בדבר פלוני, רק בכללות, בכל מקום ראוי לפסוק כרב נגד שמואל באיסורי, וכיוצא בו, ובזה פליג ר' יהושע ואמר אין משגיחין בבית קול, אבל להכריע על הלכה פרטית לאמר: הלכה כפלוגי, על זה נאמר לא בשמים היא, ועל זה אמרו בתמורה טו ע"א שהשיב יהושע, כשאמרו לו שאל, לא בשמים היא, ואם נביא אמר הלכה כפלוגי הרי זה נביא שקר, אבל לפסוק איך ראוי לקבוע הלכה בכל מקום, שזה אינו אימות עצמו (שהאם) [שהאדם] מפני שהוא רגיל בהוראות זכה לכוון האמת בכל דבריו באיסור והיתר... ועל זה יצאה בת קול הלכה כבית הלל וכו', כמו שפירשתי, כן נראה בכוונת רבינו ודו"ק.

ה"אור שמח" מבחין אפוא בין הכרעה על אודות פרט הלכתי מסוים, שאליה אין לשמוע אם היא נעשית בדרך של נבואה או בת קול, לבין הכרעה כללית - כגון: הלכה כבית הלל משום מידותיהם, או הלכה כרב באיסורי וכשמואל בדיני - שבה אין פסול.

דוגמאות נוספות להכרעה על פי מידות

דוד המלך

על דוד המלך נאמר שהלכה כמותו בכל מקום (סנהדרין צג ע"ב). הרב בצלאל זאב שפרן תלה זאת במידותיו של דוד המלך וכך כתב (שו"ת הרב"ז, חלק ג, חושן משפט, סימן קלז):

הא דאמרינן בסנהדרין (צג ע"ב) על דוד: "וד' עמו" (ש"א טז) "הלכה כמותו בכל מקום". על-פי מה דאמרינן בסוטה (ה ע"א) על הפסוק: "ואת דכא ושפל רוח", "אני את דכא". ופירש רש"י: "אני מרכין שכינתי אצלך" עכ"ל. דכיון שדוד הקטין

והשפיל את עצמו הרכין הקדוש ברוך הוא שכינתו אצלו, ועל כן שפיר דרשו חז"ל: "וד' עמו - הלכה כמותו בכל מקום", כיון שדעתו שפלה, דברי תורה מתקיימין בו. ומטעם זה זכו גם בית הלל לקבוע הלכה כמותם, מפני שנוחין ועלובין היו (עירובין יג ע"ב).

אם כן, אף במקרה של דוד המלך, מידותיו ואישיותו היו גורם מכריע בקביעת ההלכה כמותו; ומן ההשוואה להכרעה כבית הלל עולה כי זהו כלל עקרוני שניתן להשתמש בו גם במחלוקות אחרות.

מעמדו של ר' יהודה הנשיא בעריכת המשנה

המידות והאישיות היו מרכיב משמעותי בקביעת מעמדו של ר' יהודה הנשיא (נוסף על גדלותו בתורה), שבזכות אורחות חייו כונה "רבנו הקדוש" והיה סמל הענווה עד שאמרו עליו (משנה, סוטה ט, טו) "משמת רבי בטלה ענווה ויראת חטא".² המשנה שנערכה על ידו התקבלה על ידי כל חכמי ישראל, ועובדה זו הוסברה על ידי הרמב"ם כתלויה במידותיו ובאישיותו הייחודית (הקדמה לפירוש המשנה, פרק ג):

וכאשר הגיע הזמן אחריהם אל רבינו הקדוש ע"ה, והיה יחיד בדורו ואחד בזמנו איש שנמצאו בו כל החמודות והמדות הטובות עד שזכה בהם אצל אנשי דורו לקרותו רבינו הקדוש ושמו יהודה. והיה בחכמה ובמעלה בתכליתם כמו שאמרו (גיטין נט ע"א) "מימות משה רבינו ועד רבי לא ראינו תורה וגדולה במקום אחד". והיה בתכלית החסידות והענווה והרחקת התענוגים כמו שאמרו ג"כ "משמת רבי בטלה ענווה ויראת חטא".

אומנם הרמב"ם מזכיר תכונות נוספות שסייעו להתקבלותה של המשנה - עושרו וגדולתו של ר' יהודה הנשיא - אך הוא מדגיש את מרכיב המידות הטובות: צדקותו וחסידותו של ר' יהודה הנשיא, הרחקתו את התענוגים, וכמובן ענוותנותו ויראת חטא שלו.

מן האמור עד כה - לגבי מחלוקת הבתים ההכרעה כבית הלל ובעניין ההכרעה כר' יהודה הנשיא וכדוד המלך - עולה כי תיתכן הכרעה עקרונית כחכם פלוני גם עקב מידותיו. נמשיך ונתבונן בדוגמאות נוספות שיש לשייך לתופעה זו.

2 אומנם ר' יהודה הנשיא נהג את נשיאותו ביד רמה וזרק מרה בתלמידים ואף ציווה לבנו לנהוג כן (כתובות קג ע"ב), הוא אך לא עשה זאת לכבוד עצמו אלא לכבוד מעמד הנשיאות (שם).

הכרעה כר' יהודה לעומת חכמים אחרים

הגמרא (עירובין מו ע"ב) מלמדת כי במחלוקות "ר' מאיר ור' יהודה, הלכה כר' יהודה", ונראה שאף כלל הכרעה זה קשור לאופיים הייחודי של שני התנאים הללו שעליהם נאמר בבבלי (אבות דרבי נתן, נוסחא א, פרק יח; גיטין סז ע"א):

איסי בן יהודה היה קורא לחכמים שמות: לר' מאיר - חכם וסופר; לרבי יהודה - חכם לכשירצה.³

רש"י על אתר הסביר למה הכוונה במילים "חכם לכשירצה": "כשהיה רוצה להיות מתון ומתיישב בדבריו, היה חכם"; ומהר"ץ חיות (גיטין סו ע"א, ד"ה גמרא ר' יהודה) הרחיב כלפי מה הדברים אמורים:

דהנה ידענו בנסיון, דאף האדם היותר שלם בתכלית השלימות, אינו עלול בכל עת לחכמה והתבוננות, ולא כל הזמנים שוים. ובזמן שאדם בצער או בכעס או שהוא במעמד העוני או שתקפה עליו הכעס והקנאה, הנה אינו עלול בשעה זו להעמיק במדע...

ולשחות בעמקי מצולות התורה והעבודה, צריכין להפשיט את כל עניינים החושים ושאר מחיצות המבדילות....

ושבחו בכאן את ר' יהודה שר' יהודה היה חכם לכשירצה, היינו בכל עת שהיה רוצה להעמיק בחכמה היה הנקל בעיניו להשקיע ביון מצולה כל ענייני חושים ולהפשיט עצמו מן העולם התחתון ולהשתדל בדעה ובתבונה, ודבר זה הוא הוא מעלה גדולה מאוד, ולא נמצא איש בין שישים רבוא אשר יוכל להתפאר עצמו כי הוא מוכשר בכל עת ובכל רגע לכנוס בפנימית התורה.

אם כן, מעלתו הייחודית של ר' יהודה הייתה יכולתו "להפשיט את כל עניינים החושים", להתרכז ולהתעמק בנידון שלפניו "בכל עת שירצה".

נראה שבתכונות אלו יש לתלות גם את ההכרעה כר' יהודה כנגד ר' מאיר. יכולתו לשלוט בעצמו ולמשול על המידות הקשורות לגוף, הכעס והקנאה ודומותיהן, היא שהביאה לפסיקת ההלכה כמותו בדומה לאמור לעיל על דוד המלך, ר' יהודה הנשיא ובית הלל. נראה כי זוהי גם כוונתו של ר' נתן מרומי בעל "הערוך" (ערך חכם) שאת מעלתו הנזכרת של ר' יהודה ביאר במילים: "לכשיפתח שפתיו הוא ראש המדברים", ובדבריו הוא רומז

3 רבות נכתב על הביטוי המוקשה "חכם לכשירצה" ועל משמעותו: וכי חוכמתו תלויה ברצונו ובלא זה אינו חכם! המהרש"א (חידושי אגדות, שם, ד"ה ר' יהודה), הביא גרסה שלפיה יש למחוק את המילה "לכשירצה": "עיין פרש"י והוא דחוק, דאין זה בכלל מונה שבחן. ובערוך פירש: לכשיפתח שפתיו הוא ראש המדברים עכ"ל והיינו שבח. ובאבות דר"נ לא גרס אלא ר' יהודה חכם' ולא גרס 'לכשירצה'.

לאמור בגמרא (שבת לג ע"ב) כי ר' יהודה הוא "ראש המדברים בכל מקום כלומר מקובל כנציג הציבור בעיני השלטון.

גדולת הרמב"ם וקבלת מרותו

דברים קרובים, בעניין השפעת המידות והאישיות על ההכרעה כחכם פלוני כנגד זולתו, מצויים בדברי החיד"א על הרמב"ם (שבהם הוא מצטט את הרמב"ן בתשובותיו):⁴

כתב הרמב"ן באגרתו לרבני צרפת הובאה במצרף לחכמה (דף פ"ה) על הרמב"ם וז"ל: הלא שאלתם עובדי דרך המאריכים לשון המפליגים מליצה, בתהלת הרב הגדול במעלת חסידותו בתוקף אמונתו בעוצם ענותנותו בגדולת יחוסו בנדבת כיסו, במעשיו הנפלאים, במליו הנוראים, בהיותו ביראת אלהיו דבק וחושק ובתלמודו נושק, אוהב דברי חכמים ומחבקן הם מחמד עיניו ומחמד לנפשו עטרות לראשו.... מי הכה הצדוקים אשר היו כגבורים בוסים, מי נתן הביטוסים לשוסים, הלא הרב ז"ל... והנני מעיד עלי לפני רבותי שמים וארץ, כי שמענו ממגידי אמת שבכל ארצות מלכות תימן, קהלות רבות עוסקות בתורה ובמצות לשמן, והיו מזכירים שם הרב בכל קדיש: בחייכון וביומיכון ובחיי דרבנא משה בר מיימון, אשר האיר עיניהם בתורה והעמידן בקרן אורה לבטל מהן גזרות קשות וכובד המס, כי היו כטיט חוצות מרמס ומעליהם עול הגלות הרים ויחלו מעט ממשא כו' ושרים עכ"ל. ועוד האריך בשבח הרמב"ם ע"ש באורך.⁵

דברים אלה מפורשים יותר בלשונו של ר' יוסף חיים, ה"בן איש חי", בהקדמת ספרו "רב פעלים". הוא עוסק בביטויים החריפים שנוקט הראב"ד בהשגותיו על הרמב"ם, וטוען שפסקי הרמב"ם התקבלו בשל ענוותנותו:

יש בבעלי תשובות שני סוגים בענין אחר והוא, יש מדברים בענוה ודרך כבוד, בשקלא וטריא שעושין בדברי חכמי הדור שקדמו להם, וגם לאשר בזמנם, ואם ימצאון איזה שגיאה גדולה בדבריהם, הן בסברה ועיון, הן בהשמטה דאשתמיט להו, לא יחליטו השגיאה לחכמי הדור אלא יתחילו בלשון "לכאורה" ויסימו בלשון "צריך עיון".

4 שם הגדולים, מערכת גדולים, אות מ, קנ - הרמב"ם.

5 החיד"א מוסיף ומתאר את התקבלות פסקי הרמב"ם בקהילות ישראל: "ראיתי בתשובות הרב מה' יעקב פראג" מהמה כ"י סי' סה שכתב וז"ל אנו מקובלים מגאוני מצרים ומחכמי המערב, שכל הקהלות מסוף המערב וארץ מצרים וארם נהרים וארם צובה ופרס ותימן, כלם קבלו להתנהג על פי חבור הרמב"ם, ובפרט בארץ מצרים שהוא מארי דאתרא רבם ולמדמם תורה" (שם).

ויש מפני שרואין חריפותם ובקיאותם כי רבה היא, והמה חכמים גדולים בעיניהם, ידברו קשות נגד חכמי הדור שקדמו להם, ויחשיבום לטועים ויחליטו בדעתם ההשגה, עד שברור להם שאין לקושייתם תשובה. ובאמת מנהג זה אשר נוהגים בו הוא טעות ואיננו נכון.

ראו מי לנו גדול מרבינו הראב"ד בתורה ויראה, אשר השיג על הרמב"ם כמה השגות, וזלזל בכבודו, ולא היה חשוב בעיניו כל כך,⁶ וסוף דבר מה עלתה לו, שבאו חכמי הדור אחריו וקיימו דברי הרמב"ם, ותירצו כל אותם השגות אשר עליו, וכבוד הרמב"ם הלך וגדול בעיני כל חכמי הדורות, ועלה על כל כבוד רבינו הראב"ד ז"ל עשר ידות בעולם הזה, ומה' היה לו כבוד זה דשמעתיה מתבררן בעלמא דור אחר דור אליו ישמעון, וכל העולם עונים אחר ספר משנה תורה, מקודש מקודש.

באופן דומה כותב ר' יוסף חיים גם כנגד ר' שלמה לוריא, המהרש"ל, שכתב בחריפות כנגד ר' יוסף קארו וחיבורו ה"שולחן ערוך"; ואף מהקשר זה אנו למדים שדרך כתיבתו הנינוחה של חכם, המבטאת את אישיותו ויחסו המידותי לזולת, היא המתקבלת יותר להלכה.

קבלת ה"שולחן ערוך" של ר' יוסף קארו

גם מעמדו המיוחד של ר' יוסף קארו, שספרו ה"שולחן ערוך" התקבל בכל קהילות ישראל כספר מרכזי ויסודי, נוצר בעקבות מידותיו ואישיותו - לצד רוחב ידיעתו וחוכמתו. כך לדוגמה כתב עליו הרמ"א (שו"ת, סימן מח):

באתי להשיב מפני הכבוד לדברי הגאון הגדול מוריני ורבינו יוסף קארו... וכל החולק עליו כחולק על השכינה.

במקום נוסף - בהקדמתו ל"דרכי משה" הקצר (הערותיו על ה"טור" ו"בית יוסף") - מתאר הרמ"א כיצד שמע על ר' יוסף קארו וגדולתו ועל פירושו "בית יוסף", והחליט להצטרף אליו כמעיר ולא לכתוב את פירושו בספר נפרד:

6 אכן יש לציין כי בעניין סגנונו החריף של הראב"ד כנגד הרמב"ם, כתב החיד"א (שם הגדולים, מערכת גדולים, אות א, יא - הראב"ד השלישי) כי הראב"ד נהג כן מסיבות עקרוניות וציבוריות, וכלשונו: "הראב"ד בהשגות פרק ו' דכלאים אזיל ומודה להרמב"ם שמלאכה גדולה עשה באסיפת בבלי וירושלמי ותוספתא, והטעם שהשיג עליו בכל תוקף הוא כדי שהדורות לא יסמכו עליו, ויסברו דאין לנטות מדבריו, ומה גם שקרא ספרו 'משנה תורה', שאחר תורה שבכתב ספר הרמב"ם הוא משנה לתורה. וגם יגררו אחריו בספר המורה, וכמו שכתב הרמ"ע בתשובה סוס"י ק"א, ומהר"ם חאגיז בס' משנת חכמים. וגם הרמ"ה ז"ל היטב חרה לו על שם משנה תורה."

ובהגיע טור אסתר, ר"ל אסור והיתר, והתחלתי הלכות חלה, אחזני פלצות ולבשני חלחלה, בשמעי נר ישראל ראש הגולה, ארי מסבכו עלה, אל השמים ורוח א' להין קדישין בחפנו אסף, וחיבר ספר בית יוסף, אשר כל רואיו ידעון את מעלתו ואת טובו ורוב טוב הצפון בקרבו, אז נבהלתי שפועל הריק פעלתי, ושיגעתי לריק ולבהלה ושינתי בחנם ממני גזלתי, ואל הנעור הזה התפללתי, כי דברי נגד חכם הנ"ל כאין נחשבו ושרגא בטיהרא מאי מהני, וכפיס מעץ יבש כמוני מה יענה, כי בידיעתו הכוללת הקיף הכל, וד' בירך אותו בכל, דבר אחד ממנו לא נפל מכל.

כיוצא בדברי השבח הללו אמר "המגיד" לר' יוסף קארו עצמו (מגיד מישרים, פרשת ויקרא, מהדורא קמא):

ויען כי מסרת נפשך על חזרת עטרת הסמיכה ליושנה, תזכה להיות מוסמך מכל חכמי א"י ומחכמי חוץ לארץ, ועל ידך אחזיר הסמיכה ליושנה ואזכך לגמור חיבורך...⁷

הרב חיים דוד הלוי הסביר כי מסירות הנפש של ר' יוסף קארו הייתה על אחדות האומה (שו"ת עשה לך רב, חלק ט, סימן לד):

הדברים סתומים, אך דבר אחד ברור כי מרן מסר נפשו על החזרת עטרת הסמיכה. ומדוע עשה זאת, לענ"ד משום שרצה לראות כאמור באחדותה הרוחנית, שהוא סוד קיומה של אומה, וכמו שנפרש להלן. וכאמור זו היתה המגמה האמתית של מהר"י בירב וחכמי צפת.

הרב הלוי ממשיך ועוסק בגדלותו של ר' יוסף קארו תוך שהוא מצטט מדברי החיד"א:

אך במה זכותו גדולה שזכה לכך? על זה כותב מרן החיד"א (שם הגדולים, מערכת ספרים, ערך נ"ט - בית יוסף) וזו לשונו: "ודע שקבלתי מאדם גדול בחכמה ויראה שקיבל מרב גדול שקיבל מזקנים שנתגלה בדור מרן ז"ל שהיו הרמ"ק והאר"י וכל קדושים עמהם סייעתא דשמיא שישאל לפי הדור היו צריכים לספר זה, שיקבץ כל הדינים ויגלה שורשיהם לאסוקי שמעתתא אליבא דהילכתא. ובאותו הדור היו נמצאים שלשה רבנים ראויים לזה, והם מהר"ר יוסף טאיטצק, והרב מרן (הוא יוסף קארו) והרב מהריב"ל הוא ר' יוסף בן לב. (ראוי לציון ששלשתם שמם יוסף). והסכימו מן השמים ותנתן דת ע"י מרן הקדוש, מפני ענותנותו היתרה...".

7 השווה גם לדברי המגיד, שם, פרשת בשלח, מהדורה קמא: "ואזכך לגמור כל חיבוריך ופסקיך נקיים מכל סיג וטעות ולהדפיסם ולפשטם בכל גבול ישראל".

כך כתב גם הראשון לציון הרב מרדכי אליהו, בהקדמה להערותיו ל"קיצור שולחן ערוך" של הרב שלמה גאנצפריד:

וכל זה בזכות קדושתו, טהרתו וענוותנותו [של ר' יוסף קארו],
ובזכות בקיאותו כי רבה ובכה ההכרעה ש"מן שמיא קא זכו ליה", כידוע.

וציטט גם מדברי החיד"א בספרו "שם הגדולים":

מרן לפי רוב הענווה מכלכל דבריו הקדושים. וראיתי למהר"א אלפנדרא... שכתב
דאין דרך מרן לספר בגנות מי שפוסק דלא כוותיה, ומשנתו היא משנת חסידים.⁸

קבלת פסקי ה"משנה ברורה"

לרשימת הפוסקים והחכמים שדבריהם התקבלו בשל מידותיהם יש להוסיף גם את ר' ישראל מאיר הכהן מראדין, שספרו ה"משנה ברורה" התקבל בדורנו בקרב חוגים רבים. בעל ה"משנה ברורה" נודע במידותיו התרומיות ובצדקותו המיוחדת הניכרת גם בספריו "חפץ חיים", "שמירת הלשון" ואחרים.

ואכן בהספדו על בעל ה"משנה ברורה" עמד הראי"ה קוק על תכונות אלו וציין כי דאגתו לעם ישראל היא שהביאה לחיבור כל ספריו (מאמרי הראי"ה, עמ' 131-132):

דורנו השקוע בסכסוכי מפלגות ובענינים חומריים יותר מהמדה הדרושה להערכתם של ענינים אציליים ופעולותיהם בחיים, אינו מוכשר בנקל להעריך מה גדולה היא ההשפעה הנפלאה של גוף קדוש ונשמה קדושה זו על החיים של הדור ההוה, ומתוך כך אינו יכול להעריך מה הוא הערך של ההשפעה העתידה להיות נקלטת בחיים העתידים מאוצרות הקודש אשר השאיר ברכה אחריו בספריו וביותר ברשימת חייו הקדושים והטהורים. זאת היתה נפש מהנפשות היותר מתוקנות. נשמה שהיא שקויה כולה מלשד גן עדן העליון שאין לה בעולמה כי אם החפץ הטוב היותר עדין והיותר קדוש שכולו כלול הוא בקשר המוחלט של החיים רק כדי לעשות רצון קונו, לעשות נחת רוח למי שאמר והיה העולם, על ידי הרמת ערך החיים היחידים של עצמו, ועל ידי הרמת החיים הכלליים של עם ישראל כולו. זה היה כל התוכן של חיי הפלאות הקדושים אשר להאיש הגדול הזה, ענק הצדק והחסד.

8 שם הגדולים, מערכת הספרים, אות ב, נט - בית יוסף.

מידות החכם ואישיותו כגורמים להכרעה הלכתית כמותו

הראי"ה מפרט את ספריו השונים של ר' ישראל מאיר הכהן ואת טוב העין והאחריות שהביאוהו לכותבם, עד שמגיע ל"משנה ברורה" ומציין (שם):

ובכל משך הזמן הקשיב את הד החיים הישראליים המלאים על פי התורה והמצוה שהם חיי היהדות הקבועים התמידיים, שהנם רשומים לפרטיהם בחלק השולחן הראשון לארבעת חלקיו שהוא חלק אורח חיים. והוא מצא שעם כל מה שנעבד החלק הזה ונתפרש לפרטיו על ידי גדולי הדורות שעסקו בו בכל כך קביעות עדיין הוא צריך ברובי פרטיו בירור והכרעה. ולשם כך חבר את ספרו "משנה ברורה" ו"ביאור הלכה" על שולחן ערוך אורח חיים שגם הוא קבע לו כבר נחלת עולמים בתור ספר פוסק מבוסס שהלכה כמותו בכל מקום.

מדוע המידות משפיעות על ההלכה?

ראינו אפוא מקרים לא מעטים שבהם מידותיו של החכם ואופיו הם שיקול משמעותי בהכרעה כמותו, ועתה יש לשאול לטעם הדבר, כלומר מדוע למידותיו של האדם ישנה משמעות בשאלת ההכרעה כמותו, גם כאשר מבחינה עניינית, הנימוקים והראיות תומכים לכאורה בדעה החולקת (כפי שנאמר לגבי בית שמאי שטעמם מסתבר ובכל זאת אין הלכה כמותם)? בעניין זה מצאנו שני כיוונים עיקריים: האחד הגיוני-טבעי והשני רוחני.

הסבר הגיוני-טבעי

הגמרא (תענית ז ע"א) מלמדת ש"דברי תורה אין מתקיימין אלא במי שדעתו שפלה", וכך היא מסבירה את העובדה שהתורה נמשלה למים, יין וחלב - כשם ששלושה משקים אלה אינם מתקיימים אלא בפחות שבכלים, כך גם דברי תורה אין מתקיימים אלא במי שממעיט את עצמו. טעם הדבר הוא שכאשר דעתו של אדם שפלה, דברי התורה מוצאים מקום לשכון בתוכו ולבוא בקרבו ללא מכשולים הנובעים ממידות שליליות. במצב כזה גוברת היכולת לכוון לאמיתתה של תורה וכך יש להסביר את הדוגמאות שנזכרו בפרק הקודם ואת ההכרעה כחכם שמידותיו מתוקנות ואופיו נוח.

כך כתב המהר"ל (נתיבות עולם, נתיב הכעס, עמ' רלו) שהסביר כי מהות ההלכה היא "הדרך הישר והשווה" שאינו נוטה "לא לימין ולא לשמאל", ולפיכך הוכרעה ההלכה כדעת בית הלל שהיו "בעלי הנחה" (כלומר לא היו כעסנים) ולא היו "יוצאים מן השיווי" (כלומר מדרך האמצע המאוזנת):

מידות החכם ואישיותו כגורמים להכרעה הלכתית כמותו

שהביא הרב מרדכי אליהו בשם החיד"א שכתב כי עקב המידות של ר' יוסף קארו "מן שמייא קא זכו ליה" ונקבעה הלכה כמותו הלכה כמותו.¹¹

דברים דומים כתב הראשון לציון הרב עובדיה יוסף בשם ר' יוסף קארו בעניין פסיקת ההלכה כבית הלל; והוסיף הרב עובדיה יוסף שהדברים נכונים גם לגבי ר' יוסף קארו עצמו:¹²

וכתב על זה מרן הקדוש בספרו כללי הגמרא (על הליכות עולם, דף נא ע"א), לכאורה יש לתמוה שאם אין הדין כדבריהם, וכי מפני רוב מדות טובות שבהם קבעו הלכה כמותם? ונראה לפרש כוונת חז"ל, שמפני מה זכו לכוין תמיד לאמת? ועל זה השיבו, שמפני היותם אנשי אמת נוחים ועלובים וענוותנים זיכו אותם מן השמים לכוין תמיד לאמת. ע"כ...
לכן גם מרן הקדוש שהיה מוכתר בנימוסין ובענוה טהורה, ומקבל האמת ממני שאמרו, זכה לכוין לאמת, והתפשטו הוראותיו בכל תפוצות ישראל.

במקום אחר שב הרב עובדיה יוסף על הדברים הללו ולמד מהם שכל פוסק חייב לעיין בדברי הפוסקים שקדמו לו, להביא אותם ולדון בהם, וכך יזכה לכוון לאמיתתה של תורה:¹³

וידוע מה שנאמר בעירובין (יג ע"ב), מפני מה זכו בית הלל לקבוע הלכה כמותן מפני שנוחין ועלובין היו ושונין דבריהם ודברי בית שמאי. ולא עוד אלא שמקדימים דברי בית שמאי לדבריהם. ע"ש. וכתב מרן בכללי הגמרא (דף נא) שלפי שנוחין ועלובין היו, ושונין דבריהם ודברי בית שמאי, זכו לכוין לאמיתתה של תורה שצריך זכות ותפלה כדי לזכות לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא (בבא קמא צ"ב) וע"ש.

ועיין עוד בספר יבין שמועה (כלל רל"ח). ע"ש. וע"ע בשו"ת פרי השדה ח"ב (ס"ס יז) שכתב, שראוי לכל מחבר ספר לחבב דברי חבריו, שעל ידי כך יזכה שיקבעו

11 ראו גם בבאורו של החיד"א לפסוק "מה טובו אהליך יעקב" (שם, במדבר ז): "אי נמי, אפשר לרמז, דידוע דעל ידי הענוה מכוונים להלכה כמו שאמרו פ"ק דעירובין דלזה זכו בית הלל שהלכה כמותן, מפני שהיו נוחין ועלובין וכו' ומרן ז"ל בכללי הגמרא פירש דבזכות הענוה יאר ה' פניו בתורה. וזה רמז מה טובו מה על דרך ונחנו מה. רצה לומר, על ידי מה שהוא הענוה, טובו אהליך יעקב, טובו לשון אורה שמאירים בתורה באהלה של תורה - בין בתחילת למודו דעדיין אינו קבוע כאהל, בין אחר כך, בהיותו קבוע לתורה, כמו משכן. הענוה היא עיקר לכוין לאמת". ראו כיוצא בזה גם במקום אחר (שם, פרשת נח, בראשית ב, ג): "ועוד טעם אחר: דהעניו נעשה מרכבה לשכינה, והלכה רומז לשכינה ולכך מכוין ההלכה".
12 שו"ת יחווה דעת, חלק ה, הקדמה וכללי השולחן ערוך, סעיף ה (כותרתו: "מן השמים זיכו את מרן שיתקבלו פסקיו בכל העולם").
13 שו"ת יביע אומר, חלק א, אורח חיים, דברי פתיחה.

הלכה כמותו, כמו שכתוב בעירובין (יג ע"ב). ולא כמו קצת מחכמי דורנו שאינם נוהגים זה לזה בהלכה ואינם מזכירים כלל מדברי חבריהם. ע"ש.¹⁴

הרב אלישיב קנוהל ז"ל וספרו "איש ואשה"

לרשימת החכמים שמידותיהם היו מרכיב חשוב בהתקבלות ספרם ופסקיהם, נוכל להוסיף גם את הרב אלישיב קנוהל ז"ל. הענווה, הנינוחות והאמת, שכה ניכרים בכתיבתו של הרב אלישיב - יחד עם האחריות לנושא כה עדין בנושא ספרו "איש ואשה" - בולטים מאוד בכתיבתו, ודומה כי לפיכך זכה שיתקבל ספרו בציבור הרחב.

סיכום

- א. בתוך מערכת הפסיקה ישנם כללי הכרעה קבועים ומוגדרים - מהם התקפים בכלל התחומים ומהם המתיוחדים לנושא מסוים - אך ישנם גם כללי הכרעה שאינם נזכרים במפורש בתור כללי פסיקה אך הם שזורים בינות למשא ומתן ההלכתי והפוסקים מתייחסים אליהם כעניין ברור המשפיע על הפסיקה.
- ב. אחד מן הכללים הללו אלה הוא מרכיב מידותיו של החכם ואישיותו המשפיע על ההכרעה כמותו. מרכיב זה בא לידי ביטוי גם בהתקבלות ספרו של חכם בציבור הרחב כספר מרכזי או כחיבור שהלכה כמותו בכל מקום.
- ג. בכמה הקשרים נזכר כלל זה באופן מפורש: במחלוקות בית הלל ובית שמאי שבהן נקבעה הלכה כבית הלל, לגבי דוד המלך, לגבי מעמדו של ר' יהודה הנשיא כעורך המשנה, לגבי ר' יהודה במחלוקותיו עם ר' מאיר, לגבי הרמב"ם שהלכה כמותו במחלוקותיו עם הראב"ד, ולגבי ה"שולחן ערוך".

14 דברים אלה אינם סותרים את הדיון הענייני ללא משוא פנים, אולם ראוי שדיון זה ייעשה מתוך כבוד וענווה רבה, וכפי שממשיך הרב עובדיה יוסף (שם): "ובאמת שאף על פי שהורשינו לחלוק על דברי הפוסקים האחרונים, כשיש לנו ראיות נכונות, והכרעות מיוסדות על אדני פז, מכל מקום צריכים לשלוט ברוחנו לדבר בענוה טהורה, בחרדת קודש ובהכנעה יתירה. וכמ"ש בירושלמי (פרק קמא דשבת הלכה ב'): כל האומר שמועה מפי אומרה יהא רואה בעל השמועה כאילו עומד כנגדו. ע"ש. והגר"ח מוולוז'ין בספר רוח חיים (בפרק קמא דאבות משנה ד') כתב שאף על פי שניתן לנו רשות ללחום מלחמתה של תורה, עם כל זה יזהר בנפשו מלדבר בגאווה וגודל לבב באשר מצא מקום לחלוק על רבו, וידמה בנפשו כי גדול הוא כרבו, או כמחבר הספר שהוא אשר השיג עליו, אך בענוה יתירה וכו'. עיין שם. וקל וחומר שלא יעיז לדבר גבוהה גבוהה נגד גדולי עולם אשר קטנם עבה ממתנינו, ואמרו רז"ל (יומא ט:): טובה צפרנן של ראשונים מכרסם של אחרונים, וכמה התמרמר מרן החיד"א במחבר"ר א"ח (סימן קנ"ג) ובשו"ת חיים שאל חלק ב' (סימן ל"ח אות ע"ד) נגד הגאון יעב"ץ על אשר הטיח דברים קשים נגד הרמב"ן ושאר ראשונים. עיין שם. ועיין עוד בספר רב פעלים חלק א' בפתיחה. (וכמו שכתבתי לעיל). וידועים דברי המפרשים על דברי רבותינו ז"ל (שבת קי"ב): אם ראשונים כבני מלאכים אנו כבני אדם, ואם ראשונים בני אדם אנו כחמורים, ולא כחמורו של ר' חנינא בן דוסא ור' פנחס בן יאיר".

מידות החכם ואישיותו כגורמים להכרעה הלכתית כמותו

ד. כמה הסברים הוצעו להשפעתו של מרכיב זה על פסיקת ההלכה. מהר"ל הסביר כי מידת הכעס מונעת מהאדם לכוון לאמת וליושר, אף שהוא חכם וחריף כבני בית שמאי. לפי החיד"א, הענווה מביאה את החכם לבחינה מאומצת יותר של דבריו ולמציאת האמת. הרב מרדכי אליהו והרב עובדיה יוסף הוסיפו כי הלימוד של חכם שמידותיו מתוקנות מקבל סיוע שמיימי, והוא הדין לגבי התקבלות דבריו. הרב עובדיה יוסף למד מכל זאת כי פוסק חייב להכיר את דברי הפוסקים שקדמו לו ולדון בדבריהם מתוך כללי ההלכה, ואף להעיר מתוך ענווה, וכך יזכה לכוון לאמיתתה של תורה.

ה. בספרו של הרב אלישיב קנוהל ז"ל, "איש ואשה", ניכרות הענווה, הנינוחות והאמת שליוו את אישיותו, ודומה שאף מרכיבים אלה סייעו להתקבלות ספרו בציבור הרחב.